

NINCSENEK BOMBABIZTOS RECEPTEK

Gazdaságpolitikai alternatívák a modernizációra

A hagyományos felfogás értelmében a gazdaságpolitika a rövid távú, konjunkturális problémák kezelésének eszköze; az olyan hosszú távú kérdések, mint a gazdasági növekedés, fejlődés és modernizáció, nem tartozik a hatókörébe. Valójában azonban nem lehet éles határvonalat húzni a rövid és a hosszú távú problémák közé. A hosszú táv sok-sok rövid távból áll össze, és mint ilyen, jelentősen meghatározza a gazdaság és a társadalom állapotát. A modernizációra nyitott innovatív, kezdeményező gazdasági viselkedési mód alapvetően az emberek értékrendjéből, magatartási normáiból és kapcsolati rendszereiből következik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy itt valami eleve elrendelésről volna szó, nevezetesen hogy vagy olyan az adott társadalom értékrendje, amelybe kódolva van az innovativitás és akkor létrejöhet a versenyképes gazdaság, vagy olyan, amelyikben ez nincs meg, s akkor reménytelen a dolog. Nem, nem ennyire egyszerű és mechanikus az összefüggés az egyes tényezők között. Azért nem, mert a társadalom értékrendje nem valami kívülről determinált dolog, amelyet (genetikailag kódolva) készen kapott és amely változatlan és változhatatlan. Ellenkezőleg: az értékrend és a viselkedési normák időben szüntelenül változnak, a megélt történelmi viszonyok alakítják a külső és belső körülmények szövevényes hatásmechanizmusa által. Egy adott időpontban tehát a viselkedési normák ugyan adottak, és ezért jelentős hatást gyakorolnak a gazdaság működésére, azonban nem határozzák meg azt teljesen. A kormány szabályozó szerepe, gazdaságpolitikája és a külső gazdasági környezet ugyancsak hatással lehet a működés milyenségére, eredményére.

A politika általában sokkal jelentősebb befolyást gyakorol a gazdaság működésére, mint amelyet a közgazdaságtan neki tulajdonít. Egyrésztől hosszú távon a társadalmi viszonyok alakításán keresztül a viselkedési normák és értékek alakulására van meghatározó jelentőségű hatása, másrészt pedig rövid távon is képes pozitív vagy negatív irányba befolyásolni a gazdaság működését, annak megfelelően, hogy milyen gazdasági intézményeket alakít ki és azokat miként működteti. A nem kizáró, hanem befoga-

dó jellegű intézmények megkönnyítik a piacra lépést, s nem engedik, hogy monopolpozíciók alakuljanak ki, ösztönzik az új ötletek kialakulását és sikerre vitelét, garantálják a tulajdon biztonságát, a törvény előtti egyenlőséget, esélyteremtő oktatási rendszer fenntartását stb. (ACEMOĞLU–ROBINSON 2013). Harmadrészt pedig a kormány konkrét gazdaságpolitikája is szerepet játszik a gazdasági eredmények, a versenyképesség alakulásában.

A közgazdászok többsége nagy várakozással tekintett a rendszerváltozásra, azt várva tőle, hogy a piaci átállás következtében jelentősen javul majd a magyar gazdaság hatékonysága és versenyképessége, minek folytán gyorsan felzárkózunk Nyugat-Európa fejlett régióihoz. A többségnek azonban csalatkoznia kellett, mert a gyors felzárkózás és a termelékenység növekedése elmaradt. A magyar piacgazdaság a hatékonyság és versenyképesség szempontjából nagyjából ott folytatta, ahol a szocialista tervgazdaság befejezte. Ennek egyik nyilvánvaló oka az volt, hogy a társadalom értékrendje, alá-fölérendeltségi viszonyrendszere a lényegét tekintve nem változott meg, ezért a piacgazdaság által biztosított sokkal nagyobb lehetőségeket sem tudta kihasználni. A másik nyilvánvaló ok pedig az volt, hogy a kialakuló új politikai rendszer sem biztosított kedvező körülményeket a szükséges értékrendbeli váltás véghezviteléhez, sokkal inkább konzerválta azokat.

A gazdaságpolitika elvileg segíthetett volna még a helyzet javításán, de ez a lehetőség is kimaradt. A rendszerváltozás körül bábáskodó közgazdászok nagy többsége ugyanis úgy látta, hogy a piacgazdaságban csak az alapvető monetáris és fiskális politikára van szükség, hasonlóan a bejáratott piacgazdaságok gyakorlatához, és szükségtelen az olyan gazdaságpolitika, amely a gazdasági szerkezet átalakítását, a versenyképesség növelését célozná. Így aztán a két szék között a pad alá került a magyar gazdaság, mert a globalizálódó világ gazdaságba nem tudott bekapcsolódni a high-tech iparágak révén (ahhoz sem a technikai-technológiai bázis, sem a magasan kvalifikált munkaerő nem állt rendelkezésre). A külföldi tőke számára pedig csak a hagyományos iparágakban vált valamelyest vonzóvá a hazai gazdasági környezet, elsősorban az alacsony bérek miatt. A „valamelyest vonzóvá” kitétel azért hangsúlyos, mert a magyar gazdaság annyira nem volt fejletlen, hogy az alacsony munkabérral versenyre kelhettünk volna az ázsiai országokkal (Indiával, Kínával), és emiatt a külföldi tőkének végzett bér munka önmagában nem tudott jelentős jövedelememelkedést és versenyképesség-növekedést előidézni. A külföldi cégek nem váltak szerves részeivé a magyar gazdaságnak, nem alakult körjük hazai beszállítói kör, s így aztán nem működött a technológiai transzfer sem. Mindezek következtében az általános hatékonyság és versenyképesség sem növekedett számottevően, hanem megmaradt a külföldi vállalati körön belül. A levonható tanulság az elmúlt évtizedek hazai tapasztalataiból az, hogy nem lehet

versenyképességet kölcsönkapni, a külföldi tőke nem fogja azt a mi számunkra megteremteni. Ha a gazdaságpolitika nem tesz ennek érdekében hathatós intézkedéseket, akkor nem lesz javulás.

HÁROM GAZDASÁGPOLITIKAI ALTERNATÍVA

Nézzünk meg most nagyon röviden három, egymástól markánsan eltérő gazdaságpolitikai javaslatot, amelyek szándékuk szerint a modernizáció ügyét kívánták előmozdítani.

Az újraiparosítás gazdaságpolitikája

Ennek a gazdaságpolitikának az ideológiai gyökerei a marxista történelmi fejlődés elméletéig nyúlnak vissza. A marxista teória szerint a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának megvalósulása érdekében a termelési módok szükségképpen, meghatározott rendben váltják egymást (az ősközöségtől a kommunizmusig). Minden országnak, így a fejlődésben lemaradóknak is, végig kell járniuk a fejlődés minden lépcsőjét. (Érdemes megemlíteni, hogy a menetrendszerű történelmi fejlődési modellt nemcsak a marxisták, hanem az antimarxista Rostow is magáévá tette, Rostow 1960). S mivel nálunk az iparosítás szakasza csak igen felemás módon ment végbe a szocializmusban, ezért most, a 21. század elején megkésve bár, de ezt a szakaszt kell teljessé tenni és befejezni. A továbbfejlődés csak ezután kezdődhet meg – szól az *újraiparosítás gazdaságpolitikájának* az elméleti alapvetése (Kiss 2016).

Magyarország számára tehát a világgazdaságban a 20. század első kétharmadában végbement második ipari forradalom megvalósítása van soron. Ennek keretében adtak (2010 előtt és után egyaránt) a regnáló kormányok komoly támogatásokat a külföldi tőkének, hogy felfuttassák a gépipart, s ezen belül a járműipart. Az Orbán-kormány újraiparosítási programja célként fogalmazta meg, hogy az ipari termelés részarányának 30% fölé kell kerülnie, és a járműipar mellett a gépipar többi alágazatában is komoly fejlesztéseket kell végrehajtani. Ugyancsak fejlesztendőnek tekintette az energetikai ipart (atomerőmű-bővítés), a vegyipart és a hadianyaggyártást is. Mind e mellett szükséges a külföldi tőke által megvalósított felemás iparosítás korrekciója is, nevezetesen a hazai gazdaságba való beágyazott működés, a hazai beszállítói háttér és fejlesztési bázis kialakítása.

Mi a baj ezzel az elképzeléssel?

Elsősorban az, hogy ilyen fejlődésistáció-elmélet nincs, nem érvényesült soha a történelemben. A fejlődésben élen járók mozgási pályája ugyan

felrajzolható és pontosan dokumentálhatók az egyes fejlődési szakaszok, de ez nem fog vonatkozni a fejlődésben megkésettekre. Mindenekelőtt azért nem, mert a legfejlettebbek létezésükből következően már egy más világgazdasági helyzetet hoznak létre, a kevésbé fejlett perifériáknak pedig ezekhez a fejlődési centrumokhoz kell szükségképpen alkalmazkodniuk (WALLERSTEIN 1983). Így tehát a sikeres felzárkózás semmiképpen sem lehet végbe az élenjárók mechanikus másolása révén, hanem egyedi megoldásokat kell keresni, amely reflektál a megváltozott világgazdasági környezetre, és természetesen nem hagyja figyelmen kívül a belső társadalmi viszonyok sajátosságait sem. Ezért aztán anakronisztikus és eleve kudarcra ítélt a 21. század elején a 20. század közepének sikeres iparosítási modelljét fejlesztési célként kitűzni.

Másodsorban pedig nyilván nem valósítható meg gyorsan és komoly anyagi áldozatok nélkül a külföldi tőke lecserélése hazaira. Az általános fejlettségi feltételek hiánya miatt a hazai bázisú gépipar és járműipar kiépítése szükségképpen komoly importot vonzana, mivel a hazai beszállító háttér-*ipar* nagyon is hiányzik. Miközben tehát az egyik oldalról az importigény komolyan növekedne, ugyanakkor az exportlehetőségek nem nyílnának meg, mert a műszaki-technológiai és szakmai háttér nélkül nem tudnának az újonnan alakult hazai vállalkozások versenyképes módon exporttermékeket előállítani. Harmadrészt pedig hiába próbálunk komoly erőfeszítéseket tenni a gépipar területén, a fejlődés fő sodra ma már egészen más, a korszerű high-tech iparágak más területekre koncentrálnak. A külföldi tőke nem véletlenül telepítette ide ezeket az iparágakat, mivel ezek már kifutóban vannak, a hagyományos járműipari termékek (belső égésű motorok) iránt a következő évtizedekben előreláthatóan radikálisan csökkenni fog.

Az újraparosítási program tehát nem ígér megoldást a fejlődésre a hazai gazdaság számára. Piaci alapon ez a változás nem valósulhatna meg, a kiemelt állami szerepvállalás viszont óriási költségvetési terheket jelentene. Nemcsak az egyszeri beruházási költségek lennének tetemesek, hanem az újonnan alapított hazai vállalkozások folyamatos támogatásának a kiadásai is. Nem beszélve arról, hogy az ilyen iparpártoló támogatási politika nem egyeztethető össze az európai versenyszabályozási előírásokkal sem.

A béremelésre alapozó gazdaságpolitika

A hagyományos baloldali, szocialista felfogás szerint a rendszerváltozás után az új hazai, illetve a külföldi tőke durván elnyomta a munkásosztályt és megakadályozta a bérek növekedését. A magyar bérek az Európai Unió átlagához képest csak annak egyötödét-egyegyedét teszik ki, miközben az

egy főre jutó GDP-nk 68%-os fejlettséget mutat. (Itt azért érdemes megemlíteni azt, hogy ha a béreket is PPP, vagyis vásárlóerő-paritás alapon számítjuk, akkor nincs akkora bérhátrány: korrektül számolva a magyar bérek az EU-s átlag fele körül alakulnak, OBLATH 2014). A baloldali felfogás szerint az alacsony bérek nyilván azért alakultak ki, mert a hazai szakszervezetek igen gyengék és nem képesek a munkások érdekeinek érvényesítésére, továbbá mert a kormányok kollaborálnak a tőkével és számukra kedvező szabályozást alakítottak ki (POGÁTSA 2015). Éppen ezért olyan kormányra volna szükség, amelyik megvédené a munkások érdekeit és komoly mértékű központi béremeléseket hajtana végre.

A nézet képviselői szerint komoly pozitív következményei lennének, ha jelentősen (akár a duplájára is) nőnének a bérek. Mindenekelőtt az, hogy magasabb bérszínvonal esetén nem az elavult technológiákat hozná ide a külföldi tőke (összeszerelő üzemek, környezetszennyező termelés), hanem a korszerű, új technológián alapuló termelési rendszereket telepítené Magyarországra. Ennek kedvező hatása a hazai gazdaságra úgy valósulhatna meg, hogy a béremelés következtében az alacsony hozzáadott értékű szektorokban megszűnne a termelés a csökkenő profitok miatt, következésképpen a tőke átmenne a korszerű, magas hozzáadott értékű szektorokba és ott teremtené magasabb bérű álláshelyeket. Harmadrészt pedig a jelentős béremelésnek keresletgeneráló következménye is lenne, s ezért beindulhatna a keynesi típusú multiplikátorhatás. A többletkereslet többlettermelést generálna, amely aztán a foglalkoztatás bővülése révén növelné a rendelkezésre álló jövedelmeket. A többletjövedelem pedig újabb keresletet és további termelésbővülést eredményezne. Végeredményében általános gazdasági fellendülést indíthatna el a központilag kezdeményezett jelentős béremelés.

Mi a baj ezzel az elmélettel?

Először is azt kell látni, hogy az alacsony hazai bérek alapvetően nem a munkavállalói érdekérvényesítés gyengeségei miatt alakultak ki, hanem a világgazdasági tendenciák miatt. Ugyanis a külföldi tőke számára könnyen elérhetővé váltak a feltörekvő ázsiai országok (India, Kína), ahol a bérek a mienknél is sokkal alacsonyabbak. Ez a lehetőség tehát jelentősen korlátozza a béremelési lehetőségeket az összeszerelő jellegű üzletágban. Ha jelentősen emelkednének a bérek (mondjuk a minimálbérek növelése miatt), akkor a külföldi tőke egyszerűen nem jönne Magyarországra és a meglévő üzemait is áttelepítené Keletre. Arra pedig nem várhatunk reálisan, hogy magas bérek esetén majd a high-tech szektorokba ruház be nálunk, mert ennek a feltételei nem adóttak. Nem áll rendelkezésre ugyanis magasan képzett nagy tömegű munkaerő, amely kielégíthetné az itt felmerülő igényeket.

Másodszor pedig azt kell látni, hogy nem a bér mértéke határozza meg a gazdasági fejlődés irányát, hanem más tényezők. A bérszint nem oka,

hanem sokkal inkább következménye a kialakult gazdasági rendnek. Ha tehát adminisztratív eszközökkel emelnék a béreket, akkor vagy nagyobb lenne a feketegazdaság részaránya, vagy tényleg becsuknának az alacsony hozzáadott értéket előállító üzemek. De ebből még nem következik, hogy átmennének a magasabb hozzáadott értékű szektorokba, egyszerűen azért nem, mert nincs meg a megfelelő szakképzettségű munkaerő. A tömeges átáramlásra csak hosszabb idő átlagában lehetne számítani, s akkor is csak azzal a feltétellel, hogy a kormány komoly átképzési programokat indít és működtet folyamatosan.

Az alacsony képzettségű dolgozók termelékenysége szükségképpen alacsony, ami viszont korlátot szab a fenntartható béreknek is. Az EU-s összehasonlításban alacsony bérek mellett azt is érdemes felidézni, hogy a magyar átlagtermelékenység mindössze 40-45%-a az uniós átlagnak. Nyilván nem pusztán a dolgozók gyenge egyéni teljesítménye áll e szám mögött, hanem a gyenge versenyképességű és alacsony hatékonyságú termelési láncok, az elavult termelési szerkezet, az óriási állami bürokrácia, a hatalmas korrupció az, ami mind lerontja az egyéni erőfeszítéseket. Ugyanez a munkaerő a nyugati országokban (ma már több százezer külföldi munkavállaló példáján keresztül láthatjuk) sokkal magasabb termelékenységre képes a jobb termelési, irányítási és szabályozási feltételek miatt.

Harmadszor azt kell látni, hogy a jelentős béremelés nem mehet végbe a profitok csökkentése révén sem, mert – a városi legendákkal ellentétben – nincsenek a mai Magyarországon tömegével olyan vállalkozások, amelyek óriási extraprofitokat realizálnának. Ha megnézzük az Eurostat honlapján a GDP jövedelemoldali összetevőit Németország és Magyarország vonatkozásában, akkor azt látjuk, hogy a munkavállalói jövedelmek, a termelési adók, valamint a tulajdonosi és vegyes jövedelmek bontásban az arányok 50%-10%-40%, illetve 45%-16%-39%. Vagyis a magyarországi relatív bérelemaradást nem a profitok kiugróan magas értéke, hanem az állami elvonás tetemes volta okozza. Tehát a béremelés lehetőségét sokkal inkább a túlméretezett bürokrácia és az állami újraelosztás visszaszorítása teremthetné meg, mint a profitok csökkentése. Jóllehet ez sem lenne elégséges olyan mértékű béremeléshez, amely itthon tarthatná vagy visszacsalogatná a külföldi munkavállalókat. Ilyen hatású béremeléshez mindenképpen a hazai termelékenység jelentős növekedésére lenne szükség.

Negyedszer pedig a multiplikátor működésének nemcsak az a feltétele, hogy legyen többletkereslet, hanem az is, hogy rugalmas legyen a termelési rendszer. A magyar termelési rendszer pedig nem az, mert 1. nincsenek a működésbe bevonható szabad kapacitások, 2. nincs elég szakképzett munkaerő, 3. nincsenek versenyképes hazai termelési szektoraink. Ezek híján a többletkereslet nem fogja stimulálni a termelést, hanem az import felfutásában fog testet ölteni. A jelentősen megnövelt bérekből az emberek nem ha-

zai előállítású élelmiszereket és műszaki cikkeket fognak vásárolni, hanem okostelefonokat, szórakoztató elektronikát, gépkocsikat stb. S mivel a külföldi tőkére alapozódó export a növekvő bérek miatt nem fog bővülni, ezért a külkereskedelmi és a fizetési mérleg szükségképpen deficitbe fordulna.

Globalizációellenes gazdaságpolitika

Ez a gazdaságpolitika abból indul ki, hogy az elmúlt évtizedek globalizációs gyakorlata komoly károkat okozott, mert 1. a nagy multinacionális cégek kiszorították a hazai termelést és így komoly munkanélküliséget okoztak, 2. az uniformizált tömegtermelés miatt egyre inkább visszaszorultak a nemzeti termékek, hagyományos fogyasztói szokások, 3. a nagybani termelés és a szállítási igény megnövekedése miatt jelentősen emelkedett a környezetszennyezés. E problémák kiküszöbölésére olyan termelési rendszereket javasol ez a gazdaságpolitikai irányzat, amely a hazai termelést helyezi előtérbe, a helyi ellátásra koncentrál és megoldja a térség foglalkoztatási gondjait. Olyan (zöld) technikák és technológiák alkalmazását szorgalmazza, amelyek jelentősen csökkentik a környezet terhelését, minél kevésbé környezetszennyezők (DOMBI-MÁLOVICS 2015). A kistermelőkre, a kisszériás termelésre építenek és a helyi értékesítési csatornák működtetésére. Ennek a gazdaságpolitikának az elterjedését és sikerét egyfelől az állami segítségnyújtástól (patrióta gazdaságpolitika: támogatás és adókedvezmények a helyi kistermelőknek), másfelől pedig a lakossági támogatástól (hazai termékek preferálása) reméli.

Mi a gond ezzel a gazdaságpolitikával?

Egyfelől anakronisztikus, mert visszafelé akarja forgatni az idő kerekét. A világ egyre inkább a nagyobb léptékű munkamegosztás és specializáció felé megy. Csak ilyen körülmények között lehet korszerű, olcsó termékeket előállítani. Az önellátásra való berendezkedés, az önerőre való támaszkodás elve már többször, több helyütt is megbukott a történelmi tények tanúsága szerint. Magyarország jelenleg egy kis, nyitott gazdaság, amelynek éves exportja és importja eléri a GDP 90%-át. Ezért számunkra meghatározó jelentősége van az Európai Unióhoz való tartozásnak és a kiegyensúlyozott, sokoldalú külgazdasági kapcsolatoknak.

Másodszor: a környezet védelméhez, a környezeti károk felszámolásához sem nem szükséges, sem nem elégséges a hagyományos termelési eljárásokhoz való visszatérés. Többek között azért sem, mert a környezetszennyezés ma már globális jellegű, tehát hatékony védelmét nemzetgazdasági szinten nem lehet megoldani. Ugyanakkor pedig a hatékony környezetvédelemre sokkal nagyobb esély nyílik, ha a technikai fejlődés újabb vívmányait használjuk (például megújuló energia a fosszilis helyett).

Harmadszor: az egyének szándékaival mennyire egyeztethető össze ez a visszarendeződés? Vajon akarnak-e kevésbé jó terméket vásárolni csak azért, mert hazai? Vajon akarnak-e hosszabb munkaidőt a kevésbé hatékony termelési rendszerek alkalmazása miatt? Ezekre a kérdésekre valószínűleg nemmel válaszolna a társadalom többsége.

AZ INNOVATÍV ÉS VERSENYKÉPES GAZDASÁG FELÉ

Az innovatív, versenyképes gazdaság megteremtésének természetesen sok feltétele van. Ezek közül itt csak kettőt emelünk ki, amelyek igen fontosak és már rövid távon is eredményt hozhatnak. Mindenekelőtt szükség van reális önismeretre, önértékelésre, tudni azt, hol állunk most nemzetközi összehasonlításban, milyen adottságaink vannak, mik az erősségeink és a gyenge pontjaink. Továbbá nagy szükség van aktív gazdaságpolitikára, amely számottevően javítja a gazdasági környezetet az innováció és a versenyképesség kiteljesedése érdekében.

Reális kép önmagunkról (a gazdaságról és a társadalomról)

Elengedhetetlenül fontos lenne leszámolni az illúziókkal! Olyanokkal például, hogy mi, magyarok nagyon tehetségesek, innovatívak vagyunk vagy hogy nagyon sokat dolgozunk. Az egyének sokfélék, ezért mindenféle magatartásra lehet találni példát és ellenpéldát is. Sokkal fontosabb, hogy összességében mit produkálunk, milyen eredményeket tudunk felmutatni.

A nemzetközi besorolások alapján a fejlett (OECD-) országokhoz tartozunk, hiszen az egy főre jutó GDP-nk 2015-ben 26 222 dollár volt (vásárlóerő-paritáson mérve). Ezzel az értékkel a világ országainak legfelső ötödébe tartozunk, a nemzetgazdaságok túlnyomó többsége ennél alacsonyabb értékkel rendelkezik. Ugyanakkor ha Ausztria és Németország vonatkozó adatait nézzük (47 250, illetve 46 893 dollár), akkor meg kell állapítanunk, hogy a miénk alig haladja meg a történelmi alapon referenciának tekinthető országok GDP-értékének a felét. Lemaradásunk az EU-átlaghoz (37 852 dollár) valamelyest kisebb, de így is jelentős, annak csak 68-69%-át teszi ki. A rendszerváltozás sokkja utáni években dinamikusán zárkóztunk fel a fejlett nyugati országokhoz. Azonban ez a dinamika az Európai Unióba való belépésünk után megtorpant és az utóbbi években szinte teljesen leállt. A versenyképességi rangsorban a korábbi 30. körüli helyekről mostanában már a 60-69. helyekre csúsztunk le. Ma már Vietnam (60.) vagy Botswana (64.) is megelőz bennünket.

Hiába a fejlettségre utaló viszonylag magas egy főre jutó GDP-érték, Magyarország gazdasága és társadalma sokkal inkább a fejlődő országok jellemzőit mutatja. A magyar gazdaság szinte kivétel nélkül produkálja a fejlődés-gazdaságtan tankönyvekből ismert elmaradottsági szindrómákat:

- duális gazdasági szerkezet, amelyben a korszerűtlen, elmaradott hazai és a korszerű, versenyképes külföldi tulajdontöbbségű gazdasági szektor él egymás mellett, komoly együttműködési kapcsolatok és technológiai transzfer nélkül;
- állami és magán monopolpozíciók elburjánzása a gazdaságban, a kis- és középvállalkozások tartós versenyhátrányba kerülése, az új vállalkozások piacra lépésének erős korlátai;
- nagy és kiterjedt fekete- és szürkegazdaság, jelentős, a társadalom szinte minden alrendszerét átszövő korrupció;
- a demokratikus intézmények gyengesége, nem befogadó jellegű intézmények, a fékek és ellensúlyok korlátozott működése;
- a létminimum alatt élők nagy száma (40%), szűk és gyenge középosztály (a magyar társadalom alulról számított 60%-a nem képes középosztálybeli értékminták követésére), a tradicionális polgárság hiánya;
- gyenge, rossz minőségű egészségügyi és oktatási ellátás.

És még lehetne tovább sorolni a lehangoló jellemzőket. Az ebből levonható következtetés elég kézenfekvő: ha Magyarország a meghatározó jellemzők alapján a fejlődő országok szimptomáit mutatja, akkor ennek megfelelő gazdaságpolitikát kell alkalmazni, vagyis egyértelműen modernizációs programra van szükség (bármennyire lejáratottá vált is ez a fogalom az elmúlt évtizedekben a politika által).

A modernizációs igény felmerülése, a modernizációs programok megfogalmazása, majd a sikertelen vagy felemás modernizációk végigkísérték Magyarország elmúlt másfél évszázadának történetét. Ezeknek az elvetélt vagy csak részlegesen sikeres felzárkózásoknak az eredménye a duális társadalmi és gazdasági szerkezet kialakulása és rögzülése, a hagyományos, elmaradott, és az új, korszerű szinte kapcsolatok nélküli egymás mellett élése. És az ebből adódó rossz gazdasági teljesítmény és a gyenge lábakon álló demokrácia. A felemás módon modernizálódott országban a mindenkori politika gátlástalanul kihasználta a két pólus ellentétét. A felszínen ez népi-urbánus ellentétként, a haza vagy haladás ellentétéként jelent meg. A nemzeti értékek védelmét ígérő politikai irányzatok erre hivatkozással verték és verik vissza a modernizációs kísérleteket és konzerválják (vagy egyenesen újraépítik) a hierarchikus társadalmi és az elavult gazdasági szerkezetet. Míg a másik oldalon a modernizációpártiak éppen a haladásra való hivatkozással korlátozták a hazai vállalkozások lehetőségeit, esélyeit a változási folyamatba való aktív bekapcsolódásra és adtak

elvtelen előnyöket a külföldieknek, biztosítva számukra az erőfölényes helyzeteket.

Miért alakult ki ez a helyzet és ez a mentalitás? A „zsákutcás magyar történelem és az eltorzult magyar alkat” (BIBÓ 1948) kialakulásához vezető okok egyike minden bizonnyal a hosszú ideig tartó külső megszállásokban található meg. Ennek folyamányaként vált ketté és egymást kizáróvá a nemzeti megmaradás és korszerűsödés ügye. A későbbiekben aztán rögzültek ezek a magatartások és beidegződések, és kitörölhetetlen részévé váltak a társadalmi értékeknek. Jellemző módon a nemzeti függetlenségünk 1990-es elnyerése után is ez a dichotómia uralja a társadalmi közvélekedést és a politikát.

A baloldali pártok és kormányok a modernizáció mellett elköteleződve külső erővel akarták (és akarják) azt megvalósítani, s nem szánnak aktív szerepet a hazai gazdasági erőknél és társadalmi csoportoknak. A baloldal víziója az volt, hogy a szabadjára engedett piac és a külföldi tőke automatikusan mindent elrendez, s a tisztító rombolás eredményeként automatikusan létrejön a korszerű gazdasági szerkezet és a modern polgári társadalom. Az eredmények azonban egészen mást mutatnak: a külföldi tőke szigeteket alkotva működik, a hazai tulajdontöbbségű vállalatok pedig képtelenek bizonyultak az erős konkurencia körülményei között a megújulásra. A kívánatos társadalmi átalakulások sem történtek meg, a vidék, a falvak nem korszerűsödtek, hanem leszakadtak, a népességük mozgékonyabb része pedig a fejlődő központi régiókba vagy külföldre menekült.

A jobboldali indíttatású gazdaságpolitika elsődleges célja a külföldi tőke szerepének korlátozása és a hazai nemzeti burzsoázia kiépítése volt. De ezt csak adminisztratív módon, a piaci szelekció kikerülése révén tudta (és tudja) végrehajtani, amiből következően egy elmaradott, elavult gazdasági szerkezetet fog konzerválni. A társadalom nagy többsége számára itt sem nyílik mód a felemelkedésre, a sikeres vállalkozóvá válásra, a szegénységtől való megszabadulásra, mert csak politikai alapon kiválasztottak számára biztosít lehetőségeket ez a modell. A korlátozások fenntartásáért pedig az idegen erőket (külföldi tőke, EU, migránsok) hibáztatja a konzervatív kormány. A folyamatosan elnyomott, sikerélmények nélküli leszakadó tömegek pedig igen fogékonyak a gyűlöletre, a félelmeiket csak így tudják mérsékelni. A kudarcos, elszegényedő tömegeknek azt hazudják a politikai konszenzus fenntartása érdekében, hogy velük minden rendben van, ők nagyon okosak, tehetségesek, innovatívak, szorgalmasak. Csak a külső gátló körülmények azok, amelyek rendre nem hagyják őket érvényesülni, de az erős és igazságos politikai vezetők majd megvédik őket, csak szavazanak rájuk.

Gazdaságpolitikai javaslatok

Amint azt az előző részben láttuk, olyan helyzet alakult ki a rendszerváltás utáni Magyarországon, hogy a hatalomra kerülő kormányok képtelenek voltak megoldani az ország számára kikerülhetetlenül fontos felzárkózást és modernizációt. S nem azért nem tudták megoldani, mert nem látták a problémákat vagy a megoldáshoz vezető utat, hanem sokkal inkább azért, mert nem is akarták valójában a modernizációt, a polgárosodást. Ugyanis az uralom megszerzése, fenntartása és folyamatos kiterjesztése sokkal könnyebb az elmaradottság viszonyai között, tehát a mindenkori hatalom az adott helyzet konzerválásában érdekelt. A társadalom nagy többsége viszont nem jut el addig, hogy megalapozottan értékelje a kialakult helyzetet és felismerje, hogy az aktuális kormányok rendre félrevezetik. És erre a spontán felismerésre annál kisebb lesz az esélye, minél tovább él ilyen alávett állapotban.

A kialakult helyzetben igen nagy a felelőssége a szellemi és a politikai elitnek. Nekik ugyanis világosan látniuk kellene, hogy egy lefelé menő spirálba került az ország: minél tovább halogatjuk a modernizációt, annál nehezebb lesz megvalósítani. Ennek hiányában pedig egyre szegényebb és reménytelenebb lesz a magyar társadalom, emiatt egyre fogékonyabbá válik a szélsőséges eszmék követésére. Ami aztán szükségképpen újabb nemzeti tragédiához vezethet (immáron harmadszor az elmúlt száz esztendőben). A nagy kérdés, hogy az elit képes lesz-e felismerni ezt a nagy veszélyt és felülemelkedni a rövid távú érdekein, hogy a reformkorhoz, az 1820–40-es évekhez hasonlóan élére álljon a változásoknak és felrázza az apátiába süllyedt társadalmat.

Az alulról jövő kezdeményezések fontosságát nem tagadva a legnagyobb lehetősége mégiscsak a hivatalban lévő kormányoknak van a változások elindítására. Ha a történelem sorskereke egy felvilágosult, a nemzet javát akaró kormányt forgatna ki nekünk, magyaroknak, akkor mindenképp azt kellene elvárni tőle, hogy erősen elkötelezett legyen a modernizáció iránt. Élére kell állnia a változásoknak és elő kell segítenie azokat a rendszerértékű átalakításokat, amelyek szükségesek az elmaradottságunk felszámolásához. Az egyik legfontosabb, sarkalatos feladatként a piaci intézményeket és a demokrácia intézményeit kell átalakítani, befogadó jellegűekké tenni. Ki kell munkálni azokat a politikai szabályokat, amelyek ezen intézmények felállítására és működtetésére során biztosítják, hogy ne válhassanak politikai zsákmányokká, hanem a nemzet intézményei legyenek. Az intézmények vezetőit széles szakmai konszenzus alapján kell kiválasztani és a működésüket folyamatosan (szakmai felügyelőbizottságokon keresztül) ellenőrizni.

A társadalmi feszültségek mérséklése szempontjából nagyon fontos, hogy a piacon (sok esetben monopolisztikus piacon) kialakult jövedelem-

és vagyonskülönbségeket a kormány progresszív jövedelemadózási rendszerrel és limithez kötött vagyonadózási rendszerrel mérsékelje. Mindezen túl pedig tartózkodjon az erőforrások központi elosztásától. A vállalkozói támogatási rendszernek normatívnak, könnyen ellenőrizhetőnek és mindenki által igénybe vehetőnek kell lennie. A korrupciót minden területről vissza kell szorítani. Ehhez nemzetközi segítséget kell kérni, mert a magyar politikai és gazdasági elit ma oly mértékben át van itatva a korrupcióval, hogy ez a harc csak belső erővel nem vívható meg.

Az esélyteremtés szempontjából elsődleges fontosságú az oktatás korszerűsítése. Az elmúlt évtizedekben drámai mértékben romlott a magyar oktatás színvonala az általános iskolától az egyetemmel bezárólag. Teljesen új alapokra kell helyezni az oktatást, az új koncepció kidolgozásához széles körű szakmai együttműködésre és ezt követően társadalmi konszenzusra van szükség. Ezek megléte után pedig a politikai erőknek és a kormányoknak el kell köteleződniük az elfogadott koncepció végigvitele mellett. Csak akkor lehet sikeres az új oktatási rendszer, ha megkapja a kifutási időt, vagyis ha nem toldozzák-foldozzák a négyévenkénti választások után. Ugyancsak szükséges az egészségügyi rendszer alapos reformja, hiszen a hazai ellátási rendszer nemzetközi összehasonlításban igen alacsony és folyamatosan romló színvonalú. Az új koncepció mellett – amely a remények szerint sokkal hatékonyabbá teheti az egészségügyi ellátási rendszer működését – komoly anyagi forrásokra is szükség van, hiszen a magyar egészségügy, az oktatáshoz hasonlóan, GDP-arányosan mintegy egyharmad résszel alulfinanszírozott az európai átlaghoz képest. A fejlesztések ezeken a területeken elengedhetetlenek, mert csak jó minőségű humán tőke mellett képzelhető el a sikeres modernizáció.

Új tendenciák, új kihívások

Mindezekeken túl a sikeres felzárkózáshoz a kormánynak is világosan kell látnia, hogy mik a nemzetközi trendek, mik a legújabb változások meghatározó momentumai, amelyekhez fel kell zárkózni. A 2008-as válság után nyolc esztendővel már kezd összeállni a kép a tekintetben, hogy milyen technikai-technológiai változások lesznek kiemelt jelentőségűek a következő évtizedekben (RIFKIN 2011). Mindenekelőtt az energiaplatform változik meg, a világ a fosszilis és az atomenergiáról rohamléptekkel áll át a megújuló energiaforrásokra. Ugyancsak forradalmi változást jelent, hogy az információs platform is változik, az internet meghatározóvá válik szinte minden területen (üzleti kapcsolatok, tudományos információk, vásárlás, közösségi kommunikáció stb.). További lényeges változás zajlik le a közlekedés, a szállítás területén az elektromos és a vezető nélküli járművek

elterjedésével. Ezek a változások nemcsak a termelés szervezeti rendjét fogják megváltoztatni, hanem a társadalmi viszonyokat is, azért, mert lehetőség nyílik versenyképes, hatékony termelési rendszerek kialakítására decentralizáltan is (köszönhetően a megújuló energiának, az interneten keresztül ingyen hozzáférhető műszaki információknak, a nyílt forráskódú szoftvereknek, a 3D nyomtatásnak stb.). A javakhoz való könnyű és olcsó hozzáférés, a kvázi zéró határkölségű termékek (RIFKIN 2014) meg fogják változtatni a magántulajdon jelentőségét: nagyobb szerepe lesz a közösségi tulajdonnak, a közös használatnak, amelynek változatos formái vannak kialakulóban (OSTROM 2015).

Ahhoz, hogy ezekbe a körülöttünk zajló forradalmi változásokba be tudjunk kapcsolódni és ne növekedjen, hanem csökkenjen a lemaradásunk, az aktuális kormányoknak aktív szerepet kell játszaniuk. Mindenekelőtt azt kell belátniuk, hogy nem szabad feladni a jóléti állam koncepcióját, mert a jó minőségű humán tőke meghatározó eleme a versenyképességnek, amint ezt a skandináv országok tapasztalatai is jól mutatják. Tehát kiemelt fontosságú az oktatás és az egészségügy fejlesztése, a humán tőke állapotának jelentős javítása. Az itt elindítandó programok fő sajátossága, hogy rövid távon csak szerény eredményeket produkálnak, igazán komoly eredmények csak hosszú távon várhatók tőle, de éppen ezért halaszthatatlanul fontos a megkezdésük. Ugyancsak kiemelt fontosságú a kormányzat részéről a kutatás-fejlesztés hathatós támogatása. Az innovációban sikeres országok a GDP-jük 3-4%-át költik kutatás-fejlesztésre, ehhez képest mi csak 1,5%-ot, de ennek a felét is a magánszektor adja. Van tehát tere az aktív állami szerepvállalásnak ezen a területen is.

A szerves fejlődést megvalósító országokban a gazdaság szerkezete spontán módon, a technikai fejlődés és a piaci viszonyok által határozódik meg. Az elmaradott országokban szükséges az állam ilyen irányú szerepvállalása is. A kormány gazdaságpolitikai koncepciójában ki kell jelölni a fő fejlesztési irányokat és ezeket normatív módon támogatni. A gazdasági szerkezet radikális átalakításához, modernizálásához feltétlenül szükséges az állami támogatás nyújtása a következő feladatokra: 1. átállás a megújuló energiára, 2. startup programok indítása a high-tech szektorokban, 3. az új, decentralizált, internetalapú termelési rendszerek elterjesztése, 4. vidékfejlesztés, a mezőgazdasági kistermelők termelési rendszerekbe való integrálása, 5. a korszerű elektronikus kereskedelem elterjedésének elősegítése, 6. a *sharing economy*, a közösségi gazdaság elterjesztése a különböző szektorokban (SUNDARARAJAN 2016).

Sikeres modernizáció csak ott képzelhető el, ahol jól működő piacgazdaság és demokrácia van. Ezért szükséges a politikai élet demokratizálása, a fékek és ellensúlyok rendszerének működtetése, a befogadó jellegű intézmények létrehozása és fenntartása, a társadalmi ellenőrzöttség kiter-

jesztése. Bár a gazdaságpolitika önmagában nem képes megteremteni az eredményes felzárkózás feltételrendszerét, azért a jól megválasztott gazdaságpolitika sokat tehet a modernizáció ügyének előmozdítása érdekében.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- ACEMOĞLU–ROBINSON 2013 Daron ACEMOĞLU – James A. ROBINSON: *Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*, ford.: GARAMVÖLGYI Andrea, Budapest, HVG, 2013.
- BIBÓ 1948 BIBÓ István: „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem” (1948) in BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok 1945–1949*, szerk.: HUSZÁR Tibor et al., Budapest, Magvető, 1986, 569–619.
- DOMBI–MÁLOVICS 2015 DOMBI Judit – MÁLOVICS György: A növekedésen túl – egy új irányzat hozzájárulása a fenntarthatósági vitához, *Közgazdasági Szemle*, 2015/2., 200–221.
- GERSCHENKRON 1984 Alexander GERSCHENKRON: *A gazdasági elmaradottság történeti távlatból*, szerk.: BEREND T. Iván et al., ford.: HALMOS Károly et al., Budapest, Gondolat, 1984.
- KISS 2016 KISS Károly: Arccal az ipar felé!, *Magyar Nemzet*, 2016. április 4.
- OBLATH 2014 OBLATH Gábor: Felzárkóztak az árak és lemaradtak a bérek? Tévhitek, tények és közgazdasági összefüggések, *Statistikai Szemle*, 2014/8–9., 745–765, ksh.hu = goo.gl/h01uwc
- OSTROM 2015 Elinor OSTROM: *Governing The Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.
- POGÁTSA 2015 POGÁTSA Zoltán: *A bérszínvonal és a bérfelzárkózás meghatározói Magyarországon*, Budapest, Friedrich Ebert Stiftung Budapest, 2015. április, 23, fesbp.hu = goo.gl/25Svil
- RIFKIN 2011 Jeremy RIFKIN: *The Third Industrial Revolution. How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World*, New York, Palgrave Macmillan, 2011.
- RIFKIN 2014 Jeremy RIFKIN: *Zero Marginal Cost Society. The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*, New York, Palgrave Macmillan, 2014.
- ROSTOW 1960 W. W. ROSTOW: *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*, Cambridge, Cambridge University Press, 1960.
- SUNDARARAJAN 2016 Arun SUNDARARAJAN: *The Sharing Economy. The end of Employment and the Rise of Crowd-based Capitalism*, Cambridge, MIT Press, 2016.
- WALLERSTEIN 1983 Immanuel WALLERSTEIN: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*, ford.: BITTERA Dóra et al., Budapest, Gondolat, 1983.